

”זֶה הַדָּבָר אֲשֶׁר צִוָּה ה'”

עיון במשנתו של החזקוני אודות חלקו של משה רבנו בהלכות התרת נדרים

מבוא

בספרנו “לפשוטו של מקרא”¹, במסגרת הדיון אודות המהות המיוחדת של חומש דברים – אשר חברו בו הן המרכיב של תורה מן השמים² והן המרכיב של “הואיל משה באר”³ – מסקנתנו היתה כי העתקת ה’חומר’ לטקסט של חומש דברים, אשר היה כבר ידוע בעל פה למשה רבנו⁴, היתה פרי יוזמתו של משה רבנו: הוא אשר הציע את ה’טיוטה’ של החומש להקב”ה, אשר אישר את הטיוטה עם שינויים מסוימים, ואחר כך הכתיב למשה את החומש כולו יחד עם ארבעת החומשים הקודמים ‘מפיו של הקב”ה לאוזנו של משה’⁵. באותה מסגרת עסקנו ב’תרומות’ נוספות של משה רבנו לעצם התהליך והתוכן של ‘תורה מן השמים’, הן בעקבות רבנו תם בהבנת ה’חידוש’ של משה בלימוד תורה באמצעות קל וחומר, והן בעקבות חז”ל⁶ בסוגיית התרת נדרים⁷. עוד הרחבנו את הכתיבה בסוגיא זאת⁸ כאשר נוכחנו לדעת שהיו גם כאלה אשר לדרגת משה רבנו לא הגיעו – וזכו אף הם לתרום תרומה מסוימת לתורה מן השמים, כמו הנשיאים אשר חידשו את דין חנוכת המשכן, או הטמאים לנפש אדם אשר גרמו ל’הורדת’ דין פסח שני עלי אדמות, ועוד⁹.

לאור היסוד שהונח בשני פרקים אלה בספרנו הנ”ל, אנו ניגשים לבאר את דבריו של החזקוני בפירושו לסוגיית נדרים – קיומם, התרתם, הפרתם – בריש פר’ מטות¹⁰.

- 1 מדור א פרק 5 (ג).
- 2 ‘מפיו של הקב”ה לאוזנו של משה’ – רמב”ן בהקדמה לחומש בראשית.
- 3 כאשר הנביאים התייחסו אל חומש דברים כ”ספר תורת משה”.
- 4 או מסיני – שיטת ר’ עקיבא בזבחים (קטו, ב) על ‘כלליה דקדוקיה ופרטיה מסיני’; או מאוהל מועד – שיטת ר’ ישמעאל (שם) על ‘כלליה בסיני ופרטיה באהל מועד’, כאשר חלק גדול מחומש דברים הוא בבחינת ‘פרטים’ של מצוות קודמות.
- 5 על פי בבא בתרא טו, א ורמב”ן בהקדמה לספר בראשית. רק אצל הרדב”ז (חלק ה שני אלפים קמג) מצאנו דעה חריגה מכל הנ”ל, כאשר לדעתו גם משה רבנו לא למד את תוכן חומש דברים עד לערבות מואב; עיין הקדמת האברבנאל לחומש דברים.
- 6 מדרש שמות רבה פרשה מג אות ה.
- 7 מאמר זה מוקדש להמשך העיון בסוגיא זאת, בעקבות פירוש החזקוני לפרשת הנדרים.
- 8 ‘פשוטו של מקרא’, מדור ז פרק 2.
- 9 ועיין שם בהרחבה על ההבדל בלשון הרמב”ן בין ‘הסכים הקב”ה לדעתם’ (חנוכת המשכן) ובין ‘הסכים דעתם לדעתו’ (פסח שני).
- 10 ומן התימא על מהדירי החזקוני, אשר ביארו את דבריו העוסקים בנדרים – קיומם,

"ויידבר משה אל ראשי המטות לבני ישראל לאמור זה הדבר אשר צוה ה'"
(במדבר ל, ב). חזקוני:

דבר זה¹¹ לא נתפרש היכן נאמר¹² למשה. וכן בכמה נבואות, כגון: "כה אמר ה'" דמכת ארבה¹³, וכגון: "כה אמר ה' כחצות הלילה"¹⁴, וכגון "שימו איש חרבו על ירכו" דגבי העגל¹⁵. ועוד הרבה נביאים¹⁶ נתנבאו ב"כה אמר ה'"¹⁷ ולא מצינו היכן נאמר. ועל זה נאמר (ישעיה מד, כו) "מקים דבר עבדו"¹⁸.

וכן בפירושו למכת הארבה כתב החזקוני¹⁹:

כמה נבואות ומצוות²⁰ לא נתפרש היכן אמר הקב"ה, כגון מכת ארבה כאן, וכגון "כחצות הלילה", וכגון "שימו איש חרבו על ירכו" דעגל, וכגון "זאת חוקת התורה" (במדבר יט, ב) דפרשת פרה אדומה, וכגון "זה הדבר אשר צוה

התרתם, הפרתם - בטוב טעם ודעת, והתעלמו מדבריו התמוהים בדבר חלקו של משה בדינים אלה.

11 דהיינו פרשת הנדרים.

12 על ידי הקב"ה.

13 שמות י, ג: "ויבא משה ואהרן (עייין במפרשים מדוע דוקא במכה זאת צוין שאהרן בא עם משה) אל פרעה, ויאמרו אליו כה אמר ה' אלקי העברים (והרי בפסוקים א-ב אין זכר לדברים אלה!) עד מתי מאנת לענות מפני, שלח עמי ויעבדוני. כי אם מאן אתה לשלח את עמי הנני מביא מחר ארבה בגבולך..."

14 שמות יא, ד: "ויאמר משה, כה אמר ה' (רש"י: בעומדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו) כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים. ומת כל בכור בארץ מצרים" וכו'.

15 שמות לב, כז: "ויאספו אליו כל בני לוי ויאמרו להם כה אמר ה' אלקי ישראל, שימו איש חרבו על ירכו עברו ושבו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו". וכבר שאל רש"י: והיכן אמר? והוא משיב: "זובח לאלהים יחרס" (שמות כב, יט), כך שנויה במכילתא. עכ"ל רש"י.

16 אין זה מקובל לחבר את נבואת משה אל נבואת שאר הנביאים מאז נאמר "ולא קם נביא בישראל עוד כמשה".

17 והנה דווקא כאן בסוגיית נדרים העיר רש"י בעקבות הספרי על ההבדל שבין משה לשאר הנביאים: משה נתנבא ב"כה אמר ה' כחצות הלילה" והנביאים נתנבאו ב"כה אמר ה'", מוסף עליהם משה שנתנבא בלשון "זה הדבר".

18 רש"י ד"ה עבדו: משה. רד"ק ד"ה עבדו: ישעיהו. רבנו החזקוני מפרש "עבדו" כמוסב על משה ועל ישעיה גם יחד. ומן הראוי להביא כאן את פירוש המלבי"ם ד"ה מקים דבר עבדו: 'כי הנס יהיה... על ידי גזירת הצדיקים או תפילתם, כמו שאמר אליהו (מלכים א יז, א) "חי ה' אם יהיה השנים האלה טל ומטר כי אם לפי דברי", רצונו לומר: איני אומר זה בנבואה, רק בגזירה, אני גוזר וכן יקום. ועל זה אמר "מקים דבר עבדו" - הוא הצדיק העובד אותו... עכ"ל. הרי שאפילו לא בנבואה עסקינן, כי אם בגזירה, בבחינת 'צדיק גוזר והקב"ה מקיים'. שמות י, ג ד"ה כה אמר ה'.

20 וכאן עיקר הבעיה שלנו ב"מצוות", כפי שנבאר להלן.

ה" דפרשת נדרים. וכן הרבה שאר נביאים²¹ אמרו כמה פעמים "כה אמר ה'", ולא פירש היכן אמרן ברוך הוא²². ועל זה נאמר "מקים דבר עבדו".

הרי שהחזקוני מביא בחדא מחתא בענין זה הן דברי נבואה והן דברי הלכה, הן את נביאי ישראל והן את משה רבנו.

ובפירושו לסוגיית "כחצות הלילה" (שמות יא, ד ד"ה ויאמר משה כה אמר ה' כחצות הלילה...) מציין רבנו החזקוני לראשונה מקורות לדבריו אצל חז"ל:

פרש"י²³ 'פרשה זו בעומדו לפני פרעה נאמרה לו'. עכ"ל. פירוש 'נאמרה לו' לפרעה מפי משה²⁴. וראיה לדבר, דאי סלקא דעתך 'נאמרה' למשה מפי הקב"ה - אמאי לא פירש רש"י כך גבי 'ויאמר ה' אל משה' (פסוק א). אלא כן הוא, שמשה אמרה לו לפרעה מדעתו, כמו שאמר אזהרת מכת ארבה, **כדאיתא בפסיקתא²⁵ ובילמדנו²⁶ גבי פרשה זו²⁷**.

21 ולא רק נביא בדרגת משה רבנו.

22 ממנו נשתמע שלדעת החזקוני באמת לא נאמרה נבואה זאת מפי של הקב"ה אל הנביא.

23 כידוע, החזקוני לא רק מביא את דברי רש"י כשאר הראשונים, אלא אף טורח לבאר את דבריו, כאחד ממפרשי. והשווה רבנו בחיי לבראשית לד, לא ד"ה הכזונה יעשה את אחותנו: "כתב רש"י: כתרגומו ית אחתנא, ולא הבנתי זה"; מכאן שחייבים להבין את רש"י (אחרת אין טעם לזה שרבנו בחיי מפרסם את 'קלונו' ברבים!) [מסורת בית ישראל שיש 'מקצוע' מרכזי בלימוד תורה הנקרא 'חומש-רש"י', ויש למחות נגד תוכנית הלימוד בתנ"ך של החינוך הממלכתי-דתי במדינת ישראל אשר מתכחשת לתשע מאות שנות היסטוריה של לימוד חומש-רש"י וקובעת מקצוע בשם 'תורה ומפרשה', כאשר פירוש רש"י נבלע בין שאר מפרשי התורה, ראשונים ואחרונים כאחד].

24 ולא מהקב"ה אל משה. לפנינו שאלה תחבירית מעניינת בלשון רש"י אשר כתב 'בעומדו לפני פרעה נאמרה לו נבואה זו', כאשר השאלה היא מי הוא "לו" - למשה מפי ה' או לפרעה מפי משה. לפי גירסת החזקוני ברש"י אמנם סביר לומר שה "לו" מוסב על פרעה הסמוך אליו, אבל לפי גירסתנו ברש"י סביר יותר לומר ש"לו" מוסב על ב"עומדו".

25 פסיקתא רבתי פרשה יז ויהי בחצי הלילה (מהדורת מאיר איש שלום דף פה, ב). כתיב "מקים דבר עבדו ועצת מלאכיו ישרים, האומר לירושלים תושב להרי יהודה תבנינה וחרבותיה אקומם" (ישעיה מד, כו)... יש אומרים: "מקים דבר עבדו" זה משה, "לא כן עבדי משה" (במדבר יב, ז), "ועצת מלאכים ישרים" זה משה, "וישלח מלאך ויוציאנו ממצרים" (שם כ, טז). אמר הקב"ה למשה, לך אמור להם לישראל: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה" (שמות יב, יב). הלך משה ואמר לישראל: "כה אמר ה' כחצות הלילה אני יוצא בתוך מצרים" (שם יא, ד). אמר הקב"ה: כבר הבטחתי למשה ואמרתי לו "בכל ביתי נאמן הוא" (במדבר שם) - יהא משה עבדי קָזָבְוּ?! אלא מה אמר משה "כחצות הלילה", אף אני פועל "בחצי הלילה".

26 תנחומא בובר פרשת בא סעיף יז, כמו בפסיקתא.

27 אולם בסוגיית "ויאמר להם כה אמר ה' אלוקי ישראל שימו איש חרבו על ירכו עברו ושובו משער לשער במחנה והרגו איש את אחיו ואיש את רעהו ואיש את קרובו" - לא העיר החזקוני את הערת "מקים דבר עבדו", אלא ממש בעקבות רש"י הוא מפרש: והיכן אמר? "זובח לאלהים יחרם" (שמות כב, יט).

עד כה עסקנו בנבואות הקשורות במאורעות היסטוריים מסוימים²⁸ שהיו הלכה לשעה בלבד²⁹, בהם נביא אומר דבר מדעתו והקב"ה מסכים על ידו. אין כל קושי להבין שבמקרים כאלה "מקים דבר עבדו", "רצון יראיו יעשה" ו'צדיק גוזר והקב"ה מקיים' - הרי מצינו מקרים דומים אף אצל חז"ל³⁰, ומדוע ייגרע חלקם של נביאים (אפילו לא בדרגת משה) מדרגת חכמי ישראל! אבל לא כך בשני מקרים שהם הלכות דאורייתא הנוהגות לדורות - ולכן אף כלולות במנין תרי"ג - שגם אצלם אומר החזקוני שחל בהן הדין של "מקים דבר עבדו". כך כותב החזקוני בסוגיית פרה אדומה³¹: "לא מצינו היכן נתפרשה מצוה זו³² במקום אחר, כמו שפירשנו למעלה בפרשת בא"³³. ובסוגיית נדרים³⁴ כותב רבנו: "דבר זה לא נתפרש היכן נאמר למשה... ועל זה נאמר מקים דבר עבדו". ואנו תמהים ומשתאים - האם רבנו החזקוני מבקש לומר לנו כי סוגיות אלו הן בדין "מקים דבר עבדו"? משה אמרן מדעתו והקב"ה רק הסכים על ידו³⁵? אתמהא!

אשר לסוגיית הנדרים, מדרש רבה מלא דברו חז"ל, ממנו משתמע כי אמנם יש למשה רבנו יד בסוגיא זאת, אשר עליה כבר העידו חז"ל כי 'הלכותיה פורחות באויר'. וזה לשון שמות רבה (פרשה מג סעיף ד):

ויחל משה³⁶. מהו כן³⁷? א"ר ברכיה בשם ר' חלבו בשם ר' יצחק, שהתיר נדרו של יוצרו. כיצד? אלא בשעה שעשו ישראל את העגל עמד משה מפיס האלקים שימחל להם. אמר האלקים: משה! כבר נשבעתי "זובח לאלהים יחרם"³⁸, ודבר שבועה שיצאה מפי איני מחזיר³⁹. אמר משה: רבון העולמים!

- 28 מכת הארבה, זמן מכת בכורות.
- 29 "איש חרבו... והרגו".
- 30 עיין שבת נט, ב.
- 31 במדבר יט, ב ד"ה אשר צוה ה'.
- 32 מהקב"ה למשה.
- 33 בסוגיית הארבה ובסוגיית "כחצות הלילה".
- 34 במדבר ל, ב ד"ה זה הדבר אשר צוה ה'.
- 35 פרשת פרה אדומה היא אחת משמונה הפרשיות שנאמרו בראש חודש ניסן, יום הקמת המשכן. לפי החזקוני יש לומר שבאותו יום היסטורי גדול, בו שרתה שכינה בישראל באמצעות המשכן, ניתנו שבע פרשיות מאת הקב"ה לישראל באמצעות משה, ועוד הוסיף משה מדיליה עוד פרשה נוספת (שמינית - ביום השמיני למילואים!) שקיבלה את אישורו ואת אישורו של הקב"ה.
- 36 שמות (לב, יא) בסוגיית תפילת משה אחרי חטא העגל, ודברי ה' בפסוק י "ועתה הניחה לי ויחר אפי בם ואכלם...".
- 37 עץ יוסף: למה לא אמר לשון תפילה? כלומר, למה לשון "ויחל"?
- 38 שמות כב, יט. יש המבארים את לשון 'נשבעתי' משום שה' חזר על הענין באומרו (שם) "בלתי לה' לבדו", וכידוע חזרה על ענין אצלו יתברך נחשבת כשבועה.
- 39 עיין אור החיים במדבר יד, כט ד"ה מבן עשרים שנה ומעלה, בדבר חזרתו של הקב"ה בשנת

ולא נתת לי הפרה של נדרים, ואמרת (במדבר ל, ג) "איש כי ידור נדר לה' או השבע⁴⁰ שבועה לאסור אסר על נפשו לא יחל דברו" - הוא אינו מוחל, אבל חכם מוחל את נדרו בעת שישאל עליו⁴¹? וכל זקן שמורה הוראה אם ירצה שיקבלו אחרים הוראתו צריך הוא לקיימה תחילה⁴², ואתה צויתנו על הפרת נדרים⁴³, דין הוא שתתיר את נדרך כאשר צויתני להתיר לאחרים! מיד נתעטף (משה) בטליתו וישב לו כזקן, והקב"ה עומד כשואל על נדרו. וכן הוא אומר (דברים ט, ט) "ואשב בהר", ואפשר שהיה משה יושב והאלקים יתברך שמו עומד?!... אמר ר' הונא בר אחא, שישב להתיר את נדרו של יוצרו... אמר לו (ה' למשה): תוהא אני על הרעה אשר דברתי לעשות לעמי. אותה שעה אמר משה: מותר לך מותר לך, אין כאן נדר אין כאן שבועה. הוי "ויחל משה" - שהפר נדר ליוצרו, כמה דאת אמרת "לא יחל דברו"⁴⁴. א"ר שמעון בן לקיש, לפיכך נקרא שמו (דברים לג, א) "איש האלקים", לומר שהתיר נדר לאלקים⁴⁵...

הארבעים במדבר משבועתו (חי אני נאום ה' - פסוק כח) ש"במדבר הזה יפלו פגריכם", בעוד חמישה עשר אלף האחרונים לא מתו, כידוע, ומזה הגענו אל שמחת ט"ו באב. ועיין בזה בהרחבה בספרנו "לפשוטו של מקרא" כרך ראשון מדור ב פרק 3, בסוגיית הסגנון האמביוולנטי בתורה.

40 במשמעות "ישבע", כלומר פועל עזר כפועל רגיל. נראה שבזה מצאנו את היסוד לדרשות חז"ל כגון במקרים של "אם המצא תמצא", שדרשו שיכלה תורה לכתוב "המצא המצא" או "תמצא תמצא". וקשה, הרי "המצא" כמו "השבע" הוא פועל עזר בלבד, וכיצד אפשר לכותבו פעמיים! אלא, כך נראה, פסוקנו מלמד שגם פועל עזר יכול לתפקד כפועל רגיל, ולכן "המצא" כמו "תמצא". ועיין גם "לגר אשר בשעריך תתננה ואכלה או מכר (במקום תמכור) לנכרי". ואין דבר ריק בדברי חכמים' (מהר"ל).

41 תמוה! נכון ש"אמרת" - כלומר הקב"ה אמר למשה בסיני במסגרת כלליה דקדוקיה ופרטיה, אבל עדיין אין טכסט כזה "לא יחל" אשר ממנו מדייקים 'אבל אחרים מחלים!' כאן אנו רואים את כוחו המיוחד של משה 'לשמוע' את דבר ה' 'ולתרגמו' אל טכסט+בעל פה (מעין זה מצינו בסוגיית 'הוסיף יום אחד מדעתו', כאשר משה הקיש "היום" אל "מחר", והרי בשעה זאת אין טכסט כזה, ואין מה להקיש). במקרה דנן מלאכת 'התרגום' היא עדינה ביותר, כאשר (חגינה י, יא) 'אמר רב יהודה אמר שמואל, רמז להתרת נדרים מן התורה, דכתיב "לא יחל דברו" - הוא אינו מיחל, אבל אחרים מחלים לו'. לא לחינם אמרו חז"ל כי היתר נדרים (לעומת הפרת נדרים ע"י אב או בעל) הוא דבר הפורח באויר.

42 ישנם דברים שלולא חז"ל אמרום, אי אפשר היה לאומרום:

43 רמז של הקב"ה למשה, כציווי יחשב לו! לא לחינם ציינה התורה בתחילת פרשת נדרים "זה הדבר", כאשר רש"י מפרש: 'משה נתנבא ב"כה אמר ה' כחצות הלילה', והנביאים נתנבאו ב"כה אמר ה'", מוסף עליהם משה שנתנבא בלשון "זה הדבר". ותמוה, מדוע המתין רש"י עד כאן לפרש את ההבדל בין נבואת משה לנבואת שאר הנביאים? אלא היא הנותנת! כאן מתגלה משה כשותף כביכול בבית מדרשו של הקב"ה, הלוקח מן החומר 'ההיולי' שקיבל מאתו יתברך בהר סיני ומתרגמו אל ההלכה למעשה, תוך כדי קבלת הסכמת ה' למלאכתו. הוא אינו מיחל, אבל החכם מיחל לו (עיין הערה 40).

45 מפרש כנראה "איש", כמו ב"איש נעמי", שהוא בעל נעמי, או כמו "ה' איש מלחמה", דהיינו המנצח במלחמה. אף כאן משה 'התגבר' כביכול על ה'.

אם נפשיט מדרש זה מצויורו ותיאוריו הספרותיים, ברור שחז"ל אומרים לנו כי בסוגיית התרת נדרים⁴⁶ היה זה משה רבנו אשר הזכיר את האנרגיה הפוטנציאלית ההיא ב'בית מדרשו' של הקב"ה, וכתוצאה מכך הסכים הקב"ה 'להוריד' אנרגיה זאת אל תוך תרי"ג מצוות העוברות לעשייתן. כל זאת כשם שהנשיאים 'הורידו' את דין חנוכת הבית, הטמאים לנפש אדם 'הורידו' את דין פסח שני, רות המואביה 'הורידה' את דין מואבי ולא מואביה, וכו'.

לפי זה אנו מבינים עתה את דברי רש"י בסוף פרשת פינחס, מיד לפני פרשת הנדרים (במדבר ל, א ד"ה ויאמר משה אל בני ישראל):

להפסיק הענין, דברי רבי ישמעאל. לפי שעד כאן דבריו של מקום, ופרשת נדרים מתחלת בדיבורו של משה, הוצרך להפסיק תחילה ולומר שחזר משה ואמר פרשה זו לישראל. שאם לא כן, יש במשמע שלא אמר להם⁴⁷, אלא בפרשת נדרים התחיל דבריו.

ואנו תמהים, מנין ההוה־אמינא שמשה לא יקיים את דבר ה' - "וידבר ה' אל משה לאמר צו את בני ישראל ואמרת אליהם את קרבני לחמי לאשי ריח ניחוחי תשמרו להקריב לי במועדו" (במדבר כח, א-ב בתחילת פרשת הקרבנות)? ובכלל קשה, מנין ההפרדה בין דברי ה' ובין דברי משה?! הרי משה קיבל את כל התורה מפיו של הקב"ה אליו, ומאי אולמה דפרשת הקרבנות מפרשת הנדרים? מנין ה'סכינא חריפא' אשר תחתוך את ראשית פרשת מטות מסוף פרשת פינחס? מנין המינוח 'דבריו של מקום' לעומת 'דיבורו של משה'? כל הענין תמוה ביותר, ואינו אומר אלא דורשני⁴⁸.

ונראה על פי דרכנו שפירוש הענין הוא, שבפרשת נדרים אנו עדים לתופעה של משה הלומד תורה בדרגת "זה", היא הדרגה המבדילה אותו מכל שאר הנביאים. דווקא כאן ציינה התורה "וידבר משה... זה הדבר", עליו דרשו בספרי על אתר (הובא ברש"י) שמשה נתנבא ב"זה" ושאר הנביאים ב"כה".

ואנו שואלים - מה ראתה תורה לדחות את הלימוד היסודי הזה, בדבר ייחודיותו של משה רבנו לעומת שאר כל הנביאים, עד סוף חומש במדבר? וכי לא היה מתאים וסביר ללמד את זה כבר בפרשת יתרו? אולם לפי דרכנו מתבהרים הדברים כמין חומר: בפרשת נדרים שבסוף חומש במדבר מצינו את משה רבנו משתתף באופן פעיל בקביעת הלכות ומצוות התורה כמשמעו וכפשוטו; משה הוא זה אשר הציע להקב"ה את פרשת "ויחל" - הוא לא יחל אבל אחרים מחלים. זוהי אתחלתא צנועה של משה רבנו בעצם הקביעה הסופית של התורה, והיא משמשת אפוא כמבוא

46 ועיין להלן על ההבדל שבין התרת נדרים על ידי חכם בין הפרת נדרים על ידי אב או בעל.

47 פרשת הקרבנות של המוספים.

48 ויצוין כי מפרשי רש"י הגדולים החרישו בנושא זה (פרט לנחלת יעקב, שכתב שאיננו מביין).

לפעילות רחבה ביותר של משה רבנו במסגרת "ספר תורת משה", הלא הוא חומש דברים.

ונשוב לשאלה ששאלנו: כיצד יכול משה להקשות על ה' מפסוק ("לא יחל דברו") שטרם קיבל מאת ה' התשובה לשאלה זו היא על פי מה שביארנו בספרנו 'לפשוטו של מקרא'⁴⁹ שתהליך מתן תורה עבר שני שלבים: שלב ראשון היה מתן התורה בעל פה מהקב"ה אל משה, או כולו בסיני (רבי עקיבא) או כולו בסיני ובאהל מועד (רבי ישמעאל); ושלב שני היה הציווי ממנו יתברך למשה ללמד את מה שכבר למד בסיני ואהל מועד לבני ישראל. שלב שני זה חופף את העתקת התורה בעל פה שקיבל בסיני ואהל מועד אל התורה בכתב+בעל פה שיש לנו היום הזה. כל "מגילה" ו"מגילה" הועתקה מצורתה המקורית והראשונה של כולה-בעל-פה אל צורתה לדורות של חלקה בכתב ויתרתה בעל פה. כאמור, שלב זה של 'טרנספורמציה' נעשה כאשר נצטווה משה ללמד את ה'חומר' לבני ישראל. בפרק 5 (ג) בספרנו ביארנו שספר דברים (ורק ספר דברים!!) נקרא בפי נביאי ישראל בשם "ספר תורת משה"⁵⁰, לפי שהיה זה משה רבנו, אשר בסוף ימיו נתעלה עוד ל"ותחסרהו מעט מאלהים", שהציע להקב"ה את הטיוטה (בכתב) של חומש דברים; אותה טיוטה קיבלה את אישורו ואת אישורו של הקב"ה, ומאוחר יותר הכתיב לו הקב"ה את הטקסט של החומש הזה כחלק מתורה מן השמים, על פי הטיוטה שמשה הציע עם "שינויים קלים" מאתו יתברך.

פרשת נדרים כאן (שנמצאת כאמור בסוף חומש במדבר, כעין מבוא לחומש דברים) כוללת בתוכה לא רק את דיני הפרת נדרים - אשר עברו את תהליך הטרנספורמציה מבעל פה בסיני אל בכתב+בעל פה כאשר משה לימד אותה אל בני ישראל - אלא גם את דיני התרת נדרים, אלא שפרשת התרת נדרים זכתה לעוגן דק ביותר בטקסט של התורה ('פורחין באויר'). את ההלכה 'הוא אינו מיחל אבל אחרים מיחלים לו' ידע משה מאז מתן תורה כתורה שבעל פה, לכן יכול היה לבקש או לדרוש ממנו יתברך שינהג בהתאם; אולי בזכות זה שמשה רבנו ביקש להפעיל את הדין הזה מצידו יתברך לפני שהדין הזה הופעל אצל בשר ודם, שהרי טרם לימד אותו לבני ישראל - זכה הוא לעגן את ההלכה בכתוב, אמנם בדרך רופפת ביותר. לפנינו איפוא האתחלתא של האתחלתא מצידו של משה לקבוע דבר בענין הטקסט של התורה. מאוחר יותר יצליח משה אף להציע את הטיוטה לספר שלם, כך שאם אמנם היתה ראשית פעולה זאת מצער - אחריתה שגתה מאד בטקסט של חומש דברים כולו.

ושמא אפשר להציע, כי הצעתו בטיוטה של הטקסט של כל חומש דברים, לעומת 'פורחין באויר' של פרשת התרת נדרים, נובעת מן ההבדל שבין ארבעת החומשים אשר רובם ככולם הם בסגנון של דבר ה', ובין חומש דברים - אשר רובו ככולו הוא

49 כרך א מדור א פרק 5 (ב) 'ממגילה לחתומה', בעקבות ראב"ע, רמב"ן, רא"ם, מהר"ל וחזו"א.
50 לעומת "זכרו תורת משה" (מלאכי ג, כב) המוסב על התורה כולה.

בסגנון של דיבור ישיר של משה רבנו. והרי בספרנו (מדור ב פרק 4) הראינו לדעת את ההבדל בין עוצמת הכתיבה הרגילה בתורה ובין עוצמת הכתיבה בדיבור ישיר בתורה. כך מה שמשה יכול לנסח בעוצמת דיבור ישיר בחומש דברים, יכול היה לנסח רק בעוצמה הקטנה ביותר ('פורחין באויר') בחומש במדבר⁵¹. בין כה וכה, מדרש רבה מציין כי לא היה בדעתו של הקב"ה להפעיל את מערכת התרת נדרים, כלומר לקבוע אותה כהלכה עוברת לעשייתה, עד אשר משה רבנו 'הוריד' הלכה זאת מן האנרגיה של 'בכוח' (פוטנציאל) אל האנרגיה של תרי"ג⁵², כמצוה המחייבת "כימי השמים על הארץ"⁵³.

אמנם הבדל ברור יש בין סוגיא כמו פסח שני ובין סוגיית התרת נדרים: בעוד שאפשר לומר שדין פסח שני כבר היה בגנזיו של הקב"ה⁵⁴ כחלק פוטנציאלי של תורה, ושאלת הטמאים גרמה לשתי תוצאות: א. עצם חיוב הדין של פסח שני. ב. העתקת הדין הזה אל הטקסט של התורה, כך שהדין תופס את מקומו אף בתרי"ג - לא כך בסוגיית התרת נדרים; כאן, גם אחרי הורדת הדין מן הפוטנציאל אל המציאות ההלכתית עוברת לעשייתה - חז"ל הם שקבעו שדינים אלה 'פורחין באויר', כלומר שהם אינם מעוגנים כלל וכלל בתורה שבכתב. לפי זה נראה לומר שיש בסוגיא זאת בריש פרשת מטות 'שני דינים' - דין התרת נדרים על ידי אחד מומחה או שלושה הדיוטות שאינו כתוב בתורה, ודין הפרת נדרים ע"י האב או הבעל המפורש בקרא. והבדל מהותי יש בין שני הסוגים: התרת נדרים פועלת מכאן ולמפרע, ובזה היא מעלה את היחיד אל מעבר לזמן⁵⁵, בעוד שהפרת נדרים פועלת

51 ובהקשר זה של סוגיית התרת נדרים יש לציין את דברי הרמב"ם (מצות עשה צה): "והכלל, שאין ראייה על זה מן הכתוב, והם עליהם השלום כבר אמרו (חגיגה פ"י מי"א) היתר נדרים פורחין באויר ואין להם על מה שיסמוכו אלא הקבלה האמיתית בלבדה".

52 ובענין התהליך הזה של העברה מן הבכח אל הבעול (טרנספורמציה), עיין בספרנו 'פשוטו של מקרא' מדור ג' פרקים 2-4.

53 על הייחודיות של היתר נדרים במסגרת תרי"ג, יש לציין כי זהו המקום היחיד בו האדם פועל בזמן למפרע (רטרואקטיבית). חידוש כזה בוודאי מסביר מדוע הקב"ה כביכול עוד שמר את הענין בבית גנזיו, ורק הודות ליוזמתו של משה הסכים לכוללו בין מצוותיו עוברות לעשייתן. מצאנו אלה המבארים כי אולי זוהי סמיכות הפרשיות בין "כל נדרי" ובין תשובת יום כיפור, שהרי גם אצל תשובה מצאנו שעוקרים דבר למפרע - ואפילו משנים דבר למפרע עד כדי הפיכת עבירות לזכויות! ואם בעבירה קא עסקינן, יצויין כי בעומק סוגיית הנדרים יש משום עבירה, באשר הנודר על ידי דיבור עובר כאילו על 'בל תוסיף', כאשר אסר על עצמו דבר שהתורה התירה ("דיין שמה שאסרה תורה"); הרי לפנינו המדרגה העילאית של 'עבירה לשמה' (עיין בזה בספרנו "לפשוטו של מקרא" מדור ו פרק 3).

54 שהרי שאלו בטמאים, והשיב להם גם בדרך רחוקה, וגם בכל אחד אשר מכל טעם שהוא לא הביא פסח ראשון. זאת בניגוד לסוגיא ספציפית כמו חנוכה המשכן-המקדש, או מואבי ולא מואביה.

55 מעין מה שמצאנו בדרשת חז"ל על הכתוב "אשר תקראו אתם (כתיב חסר) מקראי קודש" - "אתם" אפילו שוגגים / מוטעים / מזידים. כלומר, עם ישראל הם 'בעלי בית' על הזמן. היות והזמן הוא אחד משני מימדי הבריאה (שהם זמן ושטח, עיין פירוש רבנו עובדיה

מכאן ולהבא, בתוך הזמן. לא לחינם, אפוא, מצאנו גם אצל הרמב"ם⁵⁶ וגם בספר החינוך⁵⁷ את ההתייחסות במסגרת תרי"ג דווקא להפרת נדרים ולא להתרת נדרים, שהרי אין הרמב"ם מונה בין התרי"ג מצוה שאין לה בסיס ועוגן בטקסט של הכתוב⁵⁸. אם כן, לאור דברי מדרש רבה בשמות ופירוש החזקוני לסוגיית הנדרים, ניתן לומר ש"מקים דבר עבדו" מוסב על התרת נדרים ולא על הפרת נדרים, כי ההחלטה לכלול את סוגיית התרת נדרים בתוך מצוות התורה⁵⁹ היתה תוצאה מיוזמתו של משה רבנו, ולחידוש זה יש רק רמז דק ביותר בתורה שבכתב⁶⁰.

סוף דבר

במאמר זה ראינו, בעקבות חז"ל והחזקוני, שסוגיית התרת נדרים מהווה מעין גשר בין ארבעת החומשים לבין החמישי. התורה מציינת זאת לא רק על ידי כתיבה שאת ההלכות האלו "צוה ה'", אלא, ובעיקר, על ידי הפתיחה בביטוי "זה הדבר": זהו ביטוי המציין את ייחודיותה הנשגבה של דרגת הנבואה של משה רבנו לעומת כל שאר הנביאים במשך כל הדורות. ציון זה נחוץ כמבוא לפועלו ההיסטורי של אדון הנביאים, אשר בהתאם לדרגתו המיוחדת של הביטוי "זה" לעומת "כה" זכה להוסיף לנו חומש נוסף מעבר לתוכנית המקורית. בזה אנו מבינים מדוע כתוב ציון "זה" לשבח בסוף חומש במדבר, ולא בפרשת מתן תורה בפרשת יתרו⁶¹.

ספורנו ד"ה בראשית - בראשית הזמן, יוצא שעם ישראל שולט על הבריאה כולה [ועיין מה שהרחבנו בזה בספרנו 'פשוטו של מקרא', כרך ב, מדור ד פרק 1 (א)].

מצות עשה צה: הציווי שנצטוינו בהפרת נדרים... 56

מצוה תו: מצות דין הפרת נדרים. 57

ולעומתו כותב הרמב"ם: "וכן יראה שהפרת נדרים (ולא רק התרת נדרים) לא תימנה, לפי שהיא שלילית, שנצטוינו לעשות כל היוצא מפינו ושלא נחל דברינו רק על פי האב או הבעל". ועל כך כתב החינוך: ודברי פי חכם חן. 58

אמנם מצוה קיומית ולא מצוה חיובית. וזה לשון הרמב"ם שם בספר המצוות: "אך אין הענין שעל כל פנים חובה להפר. והבן שזה בדיוק הענין בכל פעם שתשמעני מונה דין מן הדינים, שאין זה בהכרח ציווי לעשות דבר מסוים, אלא המצוה היא שאנו מצוים לדון בענין ההוא כדין הזה". 59

רמב"ם שם ספר המצוות: "לא יחל דברו - הוא אינו מיחל, אבל אחרים מחלים. ובכלל אין ראייה כל כך מן הכתוב. וכבר אמרו היתר נדרים פורחים באויר ואין להם על מה שיסמוכו, אלא הקבלה האמיתית בלבד". 60

מעין זה מצינו דיון אצל מפרשי התורה בכלל ומפרשי רש"י בפרט בשאלה מדוע סוגיית "ודבר עם משה" (שמות לג, ט) ו"דבר ה' אל משה פנים אל פנים" (שם פסוק יא) כתובות דוקא בסוף פרשת כי תשא (עיין באר יצחק: 'ונשאר לבאר עוד דבר אחד, מה שהקפיד רש"י ז"ל לבאר הענין הזה רק כאן בפסוקים הללו, כאשר כבר בא הפעל הזה - "ודבר" - אצל השי"ת בספר זה בפרשיות הקודמין, "וידבר ה' אל משה" פעמים רבות). כן דנים מדוע סוגיית "וישמע את הקול מדבר אליו" נדחתה עד לסוף פרשת נשא (במדבר ז, פט), כאשר דרגה זאת היתה מיוחדת אליו מאז מתן תורה. 61

כמעין תנא דמסייע לנו, אנו מביאים כאן מדברי הרמב"ן ריש פרשת מסעי ולג, א ד"ה אלה מסעי):

אחרי נקמת מדין שאמר לו הקב"ה למשה "אחר תאסף אל עמד" ולעיל לא, ב), ואחר שחלק את ארץ סיחון ועוג ובנו הערים הנזכרות (לעיל לב, לד-לח), נתן דעתו לכתוב המסעות⁶². והנה מכתב המסעות מצות השם היא⁶³ מן הטעמים המוזכרים, או מזולתם ענין לא נתגלה לנו סודו⁶⁴, כי "על פי ה'" דבק עם "ויכתוב משה".

וזה לשון הפסוק: "ויכתוב משה את מוצאיהם למסעיהם על פי ה'". בעוד ראב"ע מפרש כי "על פי ה'" מוסב על "למסעיהם" ("ויכתוב וכו' למסעיהם על פי ה'"), סבור הרמב"ן שהוא מוסב על "ויכתוב משה" ("ויכתוב משה... על פי ה'"); כלומר, אמנם יוזמת הכתיבה היתה שלו ('נתן לבר'), אבל הכתיבה עצמה היתה הכתבה מפיו של הקב"ה לאוזנו. ועוד הרחיק לכת בזה בעל אור החיים⁶⁵:

ונראה כי הכתוב נתכוון להודיענו סדר כתיבת המסעות, שלא נכתבו ביום אחד, אלא על זה הסדר; שמשה התחיל לכתוב בפנקסו במצות המלך⁶⁶ מיום שיצאו ממצרים על זה הדרך: יום שיצאו ממצרים כתב פסוק "ויסעו בני ישראל מרעמסס...", כשנסעו מסוכות כתב⁶⁷ פסוק: "ויסעו מסוכות ויחנו...", וכן על זה הדרך היה כותב כל מסעו בזמנו, עד שהגיעו לערבות מואב. ואחר כך אמר ה' אליו⁶⁸ שישדרם בתורה כדרך שהיו כתובים אצלו...

כלומר, גם בתחילה היה לכתובה דין קדושת התורה, אך אחרי שסדרם משה בתורה על פי הכתבתו של הקב"ה היה לכתובה דין קדושת ספר תורה, כאשר הטקסט נלמד בשבעים פנים של תורה⁶⁹ - וזאת התורה לא תהא מוחלפת.

- 62 הרי שוב יוזמת משה בענין כתיבת פרשה בתורה שבכתב.
63 דהיינו ה' קיבל ואישר את הצעת משה, ואז הוא יתברך הכתיב למשה את סדר המסעות 'מפיו של הקב"ה לאוזנו של משה'.
64 ואין לנו עסק בנסתרות.
65 במדבר לג, ב ד"ה ויכתוב משה את מוצאיהם וגו'. ועיין שם בהרחבה, כי ראויים הדברים לקדוש שכתבם.
66 הרי 'שני דינים' - כתיבת משה בפנקסו (ולא בספר תורה) בציווי יתברך (הוא 'דין' ראשון).
67 'בפנקסו במצות המלך'.
68 כאן בסוף כתיבת חומש במדבר - הוא 'דין' שני.
69 על פי דברי הרמב"ן בהקדמה לתורה בענין שמותיו של הקב"ה.